

о. Иван Гриньох

КУДИ ПРЯМУЄ ВАТИКАН?

Мюнхен 1974

о. Іван Гриньох

КУДИ ПРЯМУЄ ВАТИКАН?

Відбитка з журналу "Сучасність", ч. 4 /160/

Мюнхен 1974

Є звичай у західньому світі обдаровувати себе взаємно у свято Христового Різдва і складати свої дарунки під різдвяну ялинку. Лель-лель не запізно настиг незвичайний дарунок і під різдвяну ялинку Ватикану, чи ще точніше — папи Павла VI. Дарунок цей — тристаторінкова документальна праця Райнгарда Раффальта під таким заголовком: *Куди прямує Ватикан? Пана між релігією і політикою* (Reinhard Raffalt, *Wohin steuert der Vatikan? Papst zwischen Religion und Politik*, Muenchen, R. Piper & Co. Verlag, 1973).

Це ширій дарунок віруючої людини, християнина і католика. Тим він ще цінніший, бо годі підозрівати, щоб усе, що в документальній праці сконденсовано написано, було злобною вигадкою, тенденційною інтерпретацією чи навіть неправдою.

Праця ще тим цінніша, що написана автором, який провів у Римі 21 рік свого життя, студіював музику, філософію, історію, зокрема історію мистецтва, і теологію. Автор відбув подорожі до Азії й Африки, де мав нагоду познайомитися з великими релігіями світу. З походження автор — баварець, вихований в атмосфері традиційного баварського барокового католицизму, до якого і сьогодні зберігас неприхований подив. Довгі роки автор був органістом у німецькій церкві в Римі "Санта Марія дель Аніма" і став відомий широкій публіці своїми змістовними коментарями на мистецькі і культурно-історичні теми в баварському радіо та німецькому телебаченні. Хто мав нагоду прослухати не один коментар автора, відчував, що це говорить людина широкого знання, глибокий аналітик, закоханий у мистецькі твори всіх епох, людина, що з подивом і любов'ю дивиться на неперевершені твори, що їх дало людству християнство, в тому числі насамперед християнство римського видання.

Мушу признатися, що, хоч знаю автора з його і змістом, і

66 формою досконалих коменгарів, поява цієї документальної праці була для мене несподіванкою. Але, прочитавши працю, я розгадав причину: автор не міг далі приховувати правду, яка була болючою для нього, правду про те, що корабель під кермою Павла VI, 261-ого наступника ап. Петра, скеровується в утопійному напрямі, відбиваючися від дотеперішніх, історично виправланих пристаней. "Курія під Павлом VI виявила нечуваній дотепер брак історичної свідомості", стверджує автор, проаналізувавши східню політику Павла VI, яка веде не до "Вічного Старого Риму", а до "Третього і вже останнього Риму", до Москви. Крім цього, мотивом до написання цієї аналітичної документальної праці може бути і тривога автора за майбутнє Церкви, можливо, і цілого світу. Автор, намагаючися виникнути в мислення і поведінку папи Павла VI, ставить собі питання без відповіді: "Чи його (Павла VI -- І. Г.) відношення до Христа оформилося більше під впливом Голгофи чи Апокаліпси, це голи ствердити". З факту появи самої праці можна б ралше схилитися до погляду, що автор з занепокоєнням бачить у Павлі VI симптоми апокаліптичного папи, ніж папи, імпульси діяння якого впливали б з Голгофи.

Не виключене, що автор, прецизно аж до деталей аналізуючи десятилітнє володіння Павла VI, бажає вказати на Сіцилії і Харібди, серед яких опинився корабель Христової Церкви, керований шим папою. Автор здійснює шо аналізу з незвичайною делікатністю і людяним вирозумінням навіть до таких заходів, зокрема в політичному скеруванні, які являються незрозумілими її утопійними. Делікатність автора виявляється вже хоч би в тому, шо в заголовку він поставив питання "Куди прямус Ватикан?", а не просто -- "Куди прямус папа Павло VI?", шо б, бува, не завдати болю незвичайно вразливій на критичні завваги особі Петрового наступника, хоч ціла праця присвячена Павлові VI, шо сам повністю відповідає за теперішню політику Ватикану і Курії Апостольської Столиці: "Уже з самого початку, -- пише автор, -- сплелася довкола його особи легенда, неначе б він був м'ячиком у руках своїх співробітників. Це не мало місця ні в одному секторі його праці, а вже найменше в політиці. Папа важко терпів під тягарем своїх рішень, але він приймав їх сам" (стор. 183). Це ствердження незвичайно важливе з уваги на те, шо в католицькому світі, а в тому числі і серед українців, є тенденції до софістичних розрізень між куріальними чи ватиканськими прелатами і папою, якщо мова про так часто кривдні і несправедливі рішення. Незаперечне, шо це шляхетний підхід до Глави Христової Церкви, але він не згідний з дійсним станом

речей. Незгідний ще й тому, що теперішній Папа не новак у Ватикані і курії, де він під папою Пієм XII провів майже два десятиліття років на високому посту і мав нагоду пізнати всі аркана діяння куріяльного правління. Тому найвищий час зарахувати такі міркування до “атенеїських плетень”, щоб покористуватися словами ап. Павла.

Публікуючи свою працю, яка з певністю знайде широкий відгук у світі, автор неначе виправдує себе за таку сміливість. У своїй скромності автор уже у вступі вказує на свої людські немочі, хоч саме ці немочі і є силою праці, що надає їй ще більше переконливості. “Я вірю в Бога як Господа історії. Отже, я сумніваюся в силі людської інтелігенції проникнути в теперішність. Від майбутніх віків я не сподіваюся ні крихітки більше досконалості, як від світу, в якому ми живемо. Я не можу спромогтися на таку довірливість до будучини з якої черпає слан “Церква капелянів”, щоб знищити те що мені колись було батьківським домом. Тим не менше не можу признаватися до інтолеранції, при допомозі якої вже дуже скорчена “Церква прелатів” вимагає від мене безкритичності, неначе б вона була актом віри. Я переконаний, що релігійна людина мусить бути творчою — і тому не може не бачити католицької Церкви без тієї краси, яку вона сама створила. Ворожнеча до культури її прогресистського табору видається мені зарозумілістю, скерованою проти людської природи, духовна закованість традиціоналістів — надуживання історичною спадщиною, яку треба б сьогодні переобразити, замість її засушувати. Але найбільшу огиду викликають у мені ті, що є консервативними без фантазії і поведяться прогресивно з тривоги... Я неспроможний розпізнати в католицькому світовому феномені Риму — велику повію Вавилон, так само ж не можна від мене вимагати — доглянути у Ватикані переддвір'я небесного Єрусалиму. Те, що Ватикан творять люди, спричиняє його недосконалість — і його вартість. Ніде не відчувається більше, як там, що Бог може прямо писати також на кривих рядках” (стор. 7-8).

Закінчивши свою документальну працю — *Куди прямує Ватикан?*, автор не знаходить для себе спокою, він ще раз резюмує і ще раз висловлює своє переконання:

“Пояснення гущі вісток і гіпотез, які сьогодні творять життєвий простір Ватикану, не приносить наглядного результату. Ніхто не знає, чи корабель Петра пливе проти вітру, чи йде під вітрилами з вітром. Що сьогодні слушно спростовується, те завтра може бути новонародженою правдою. Хроніст почуває себе збентеженим, схильність до упередження зростає. Коли він

68 хоче бути вільним від упередження, тоді він мусить погодитися на всебічний закид, що він є фантастом. Таким залишиться він також для Ватикану, якщо він правильно оцінив. Епоха прощас заангажованому, що він не є ввічливий. Кризь цілу свою книгу я намагався бути ввічливим” (стор. 296).

Як бачимо, автор визначив своє місце постою, з якого він дивиться на політику Павла VI і його адміністративного апарату. Зі слів автора вичувається, як боляче було йому писати про те, куди скерована ця політика. Але писати автор мусів, бо зараховує себе до заангажованих. У чому ж саме це заангажування?

“Я вірю в Бога, Отця Вседержителя, Творця неба і землі, - відповіла автор, — так звучить перше речення нікейської ісповіді віри. Ні стан сьоголішнього світу, ні умови в католицькій Церкві не дозволяють на те, щоб у питанні про Бога затримуватися на побічних речах. Хто твердить, що він може вірити в Бога шойно тоді, коли Він доведе своє існування тим, що перестане бути безіменна справедливість на землі, такого, як кожного, хто сумнівається, треба трактувати серйозно. Може, він навіть у своїй соціальної поведінці є укритим християнином. Але чи це дає право називатися католиком? Пії XII був би сказав — “ні” і молився б за такого. Йоани XXIII не відважився б ставити границі для Божого милосердя. Павло VI був схильний такого прийняти, заки ще він навернувся...” (стор. 296-297).

Питання Бога і віри в Нього, яке промовчується у ватиканській східній політиці, було між іншим спонуюко до написання критичної праці; тут автор не погоджується з Павлом VI. “Пії XII завжди був переконаний, що комунізм є нещастям для людства... Він бачив у комунізмі доктрину, яка стояла і падала з запереченням Бога. Те, що Сталін у час війни допустив православну Церкву з метою зміцнити вітчизняну свідомість, не було для нього доказом про можливу симбіозу між християнством і діалектичним матеріалізмом... Не могло бути мосту між вірою, яка визнавала Бога як Творця, Спасителя і Володаря історії, і системою мислення, в якій людина сама себе поставила як вершок природи... Монтіні (Павло VI — І.Г.) не поділяв такого розуміння. Комунізм був для нього надією. На всякий випадок, як господарська система, здавалося йому, він здійснював більше соціальної справедливості, ніж це будь-коли прийшло на гадку капіталістам. Євангеліє заповітувало також — творити справедливість у світі. Чому, отже, не було можливим обережно впливати на комуністичних партнерів і познайомити їх з християнським ідеалом громадського життя? Чи не можна б

підкреслити спільні потреби і розсудливо викреслити питання про Бога, аж доки час на це дозріє?..." (стор. 123-125).

Дві постаті на Римському престолі, дві концепції і слідом за тим дві програми діяння. І ціла політика Павла VI базується якраз на такій оцінці комунізму і його центру в Москві. У всіх спробах наближення і замирення Бога скреслено, аж поки назріє час... Шлях до Москви був для Павла VI важким і довгим, але Павло VI — раз ступивши на нього послідовно ним іде. Можна так чи інакше дивитися на здійснення соціальної справедливості у різних системах світу, можна важити досягнення різних систем, але не можна обминути питання, дуже ґрунтовного: питання Бога в Церкві. Павло VI покликуються, за словами автора, на заповіт Євангелія — творити справедливість у світі. Це правда. Але як виглядає з справедливістю в Радянському Союзі? Чи можна дати на це таку категоричну позитивну оцінку, яка є мотором плянів і програми Павла VI?... Варто пригадати, що в Євангелії є ще інша, дуже динамічна і драматична розповідь, записана в євангелиста Матея 4,1-11 і в св. Луки 4,1-13: "Тоді підійшов до Нього спокусник і сказав: 'Коли Ти Син Божий, зведи, щоб це каміння та й стало хлібом'. А Той відповів: 'Написано чоловік житиме не самим хлібом, а кожним словом, що виходить з уст Божих'... 'Коли Ти Син Божий, кинься додолу...' А Ісус сказав: '...не будеш спокушати Господа Бога Твого...' Знову бере Його диявол на височенну гору і показує всі царства світу і їхню славу, кажучи: 'Оце все дам Тобі, як упадеш ниць і мені поклонишся'. Тоді Ісус сказав до нього: 'Геть, сатано. Написано бо: Господу, Богу Твоєму, поклонишся і Йому єдиному будеш служити'. Дилема між світом і Богом чітко записана в Євангелії, границі, до яких можна йти, також визначені... Обійти Бога, скреслити Його поклін — це межа, на якій лишається тільки одне: геть, сатано..."

Є ще одна проблема, яка непокоїть автора: це терпіння і мучеництво якраз за віру в Бога. Якщо в церковній політиці веслюють так обережно й обминають Бога, то який сенс має ще терпіння і мучеництво? Автор ставить питання: "Якщо б за часів прахристиянства сила релігійного уявлення була так зубожіла, як сьогодні, то чи тодішні мученики могли б, попри це, спромогтися на таке захоплення до смерті? Скажім собі, поклавши руку на серце, де є ще сьогодні католики, які без вагання йшли б на смертну кару за свою віру? Тільки ще там, де Церква переслідувана, але не там, де вона 'реформується'. Хоч і як виглядала б Церква, пристосована до модерного світу, вона буде заклопотана, якщо матиме мучеників. Щоб взагалі не допустити до

70 такого становища, Ватикан пактус з потугами, які заперечують Бога, і при цьому виправдує себе вищою мораллю цих потуг. Проти цього я стою (стор. 298-292).

Куди прямує Ватикан? А ще пікавіше: хто, яка людина сидить при кермі корабля Христової Церкви, що скеровує цей корабель в утопійному напрямі? Автор намагається дати на це відповідь, відкриваючи причини в самій особі Павла VI, в його характері, у складності його влачі, в його покорі і в його відчутті незвичайного посланництва. З усього можна прийти до висновку, яка складна ця влача, як вона обвантажена різними, не раз суперечливими психічними гонами, які психічні комплекси далять цю людину, яку поставлено на вершку ієрархічної драбини католицької Церкви.

Автор шукає порівнянь: "Сам Павло VI був у душі завжди поступовий, у серні, однак, консервативний, у висліді як регент -- Янус з двома обличчями" (стор. 70). Або: "Павло VI був завжди мандрівником між суперечностями, людиною, яка впертими малими кроками намагалася наблизитися до своєї утопії..." (стор. 183). "Його ініціативи в цьому світі, якому він себе приписав, як леве чи хто з його попередників, інколи можуть навіть зраджувати подих макіявеллізму..." (там само).

Автор шукає розгадки влачі Павла VI навіть у драматичній постаті Гамлета, присвячуючи один розділ цьому питанню: "Гамлет на Святому Престолі", і закінчує цей розділ багатомовними словами Гамлета "Час вирвався з основ: ганьба й огірчення, що я прийшов на світ, щоб його влаштувати".

Янус, Макіявеллі, Гамлет... Ілюстрацією цих комплексів може бути наступне: "Павло VI був переконаний, що майбутній світ може бути тільки соціалістичним. Він почував себе покликаним виступати перед дозрілим людством як папа, що не тільки повчас і прочас, але передусім розуміє. До деякої міри, всупереч Євангелію, він уважав за можливе здійснити мир у цьому світі і себе вважав каталізатором політичних напружень. Безморальність капіталістичної форми життя викликала в нього відразу, обмежена свобода колективу виглядала для нього меншою ціною за більшу моральність соціалізму. Все те згустилося в Павлі VI до імпульсу — шукати спасіння для стрясної римської Церкви в утопійній Росії, яка повинна бути християнською, соціалістичною і разом з тим досить могутньою, щоб допомогти людству дійти гуманного життя. Атеїзм росіян його не турбував. Але як кожна людина, для якої власна утопія стає правдивою дійсністю, вважав він за можливе перемогти супротивності сучасності. Заперечення Бога допускає все таки можливість, що Він,

може, існує. Чому не мало б влатися християнській любові тасмними стежками перетворити серця, якщо гільки насамперед будуть усунені периферійні перешкоди ідеології й політики? Свідомість посланництва у Павла VI була занадто міцною, щоб перешкодити йому в пізнанні, що Москва розвинула не менше інтенсивну, але суперечну свідомість свого власного посланництва. Третій Рим, байдуже - християнський чи атеїстичний, ні на йоту не відступив від переконання, що тільки він є осереднім пунктом і здійсненням історії світу” (стор. 158-9).

Виходить парадокс - увялене персональне посланництво коштом терпіння, мучеництва, віри і навіть “викреслення Бога, аж поки назріє час...” Коштом, очевидно, не власного життя, а життя інших. Чи це мав би бути шлях до обнови людства? Питасмо за автором: “Куди ж прямує Ватикан?”.

На цьому місці справді варто пригадати слова Мао Цзетунга, написані 35 років тому: “Всі, хто суб’єктивно, однобічно і поверхово підходять до проблем... без виникнення в проблему як цілість (у її історію і всі її сучасні умови) і не виникнувши до самої істоти проблеми (її характеру й її внутрішнього зв’язку з іншими проблемами) — такі люди невідклично мусять спотикнутися”. Папа Павло VI — мандрівник між суперечностями, але з ясною, хоч як боляче це ствердити, утопійною метою, якою є Москва, загорська і кремлівська. Цю мандрівку ілюструє автор у блискучій документальній праці. Знову ж цілу політику Москви, III Риму, автор яскраво описує: “...Алексій виявив себе майстром по-совєтському переплетеної церковної дипломатії. Його зручна тактика супроти Женевської Ради Церков, згадана вже гра з спостерігачами на Ватиканський Собор... плянове і поступове знищення української католицької Церкви — все це були кроки на дорозі до здобуття нового світового престижу Православ’я. Наступник Алексія, в 1970 році, обраний патріярх Пімен, перебрав Церкву, яка стала незвичайним духовим інструментом радянського уряду” (стор. 151).

Павло VI жив і живе далі у своєму утопійному світі, в якому два фактори грають основну роль: Москва і власне посланництво. Найбільшим парадоксом є те, що реальні факти й оцінка їх людьми з різних ідеологічних таборів не мають ніякого впливу на критичну переоцінку. Навіть таке, у світі відоме, критичне ставлення до Кремлю і до російського православ’я в найновішому виданні московського Ватикану, яким став Загорськ, критичне ставлення різних російських патріотів, наприклад, листи-прохання Левітіна-Краснова, адресовані до Павла VI, залишилися без реакції. Не дійшла до свідомости

72 Павла VI оцінка кремлівсько-загорського православ'я, яку неодноразово, а останньо в 1972 році дав нобелівською нагородою відзначений російській письменник О. Солженіцин. У час, коли новообраного патріарха Пімена величав задивлений на Москву світ, у тому числі її особистий посол папи Павла VI, у цей самий час Солженіцин вислав Піменові листа, що перейде в історію як документ незвичайної вартости:

"Ціла церковна адміністрація, призначення священників і єпископів, навіть таких, які приносять неславу цьому санові, на те тільки, щоб через них було легше осмішнити і знищити Церкву, потайки довершується Радою для церковних справ. Церква, подиктаторськи керована атеїстами, - видовище, якого світ не пережив упродовж двох тисяч років!.. На основі яких доведених причин можна прийти до переконання, що плянове знищення духа і тіла Церкви під атеїстичним проводом мало б бути її найкращим збереженням? Збереженням -- для кого? Чейже вже не для Христа. Збереженням -- за допомогою чого? За допомогою брехні? Якими ж руками можна однак після брехні довершувати святу Евхаристію?" (стор. 151-152).

Автор намагається вяснити це нещасливе пов'язання між російською Церквою і теперішньою більшовицькою державною системою всією історією православ'я, спершу візантійського, пізніше московського. "Ціна, яку заплатила Церква, була дуже висока. Церква мусіла дати згоду на свою внутрішню іmobільність, проти якої від імени тисяч людей підносить оскарження Солженіцину... У минулому режим поробив помилки, бажаччи відібрати від російських духовників їхню побожність. Зараз її їм залишено — з результатом, що, наприклад, один високий ватиканський достойник емфатично назвав архієпископа Никодима, шефа церковного уряду для зовнішніх справ, 'ангелом з неба'..." (стор. 152-153).

Оцей "ангел з неба" вже від років є частим гостем Ватикану. Всі двері для нього відкриті, і всі найвищі достойники Ватикану прагнуть обмінятися з ним братнім поцілунком... А сзутьська колегія "Руссікум", уфундована колись папою Пієм XI і задумана як наукова і виховна висока школа для місіонерів серед росіян, перетворилася на "двір" Московської патріархії при Петровій Апостольській Столиці... Ректор цієї колегії рік-річно відбуває свої літні ферії, де ж би інде, — в Загорську біля Москви...

Для українського спостерігача ватиканської політики питання оцього пов'язання між теперішнім московським православ'ям у загорському виданні, з одного боку, і атеїстичним Кремлем — з другого, має не тільки історичні основи.

Воно це пов'язання має ще релігійну основу: тією релігійною основою мало б бути наскрізь нове розуміння т. зв. кенозіс, змалення, що про нього говорить ап. Павло у своєму листі до Філіпійців (2,5-11). Померлий патріарх Алексій інтерпретував змалення Христа "аж до смерті, смерті ж хресної" на свій лад. У розмові з одним православним священником, який ніяк не розумів, як може православна Церква піти на повне узалежнення і на повне вислугування перед російсько-більшовицьким атеїстичним урядом, цей патріарх знайшов виправдання своєї політики: Церква, мовляв, у своїй кенозі (змаленні) мусить поклонитися навіть дияволу... Це свідчення передав католицькому священникові після закінчення другої світової війни глибоко віруючий православний священник, співрозмовник патріарха Алексія... Це потрясаюче свідчення. Віруючий український спостерігач теперішньої ватиканської політики, що нею керує папа Павло VI, мимохіть, через асоціацію, буде мучити себе питанням без відповіді: чи її ця політика, свідомо, а чи несвідомо, не ввійшла вже в стадію, в якій рятунок Церкви і християнства взагалі можна досягти тільки шляхом отієї несамовитої кенози? Обійти Бога, промовчати Його, поклонитися дияволу? Багато знаків говорить за це.

Залишаємо на боці ті знаки, що мають глобальне, світове значення, як, наприклад, розуміння т. зв. коекзистенції, розуміння миру у світі і т. д. У цих питаннях уже давно Ватикан під ідейним проводом Павла VI переставився на позиції Москви, кремлівської і загорської. Нам ближчі інші знаки, які впливають з нового розуміння кенози, знаки, що довершуються на організмі українського християнства.

"Папа рахувався з фактом державою контрольованої ортодоксії. Він задалегідь зрозумів, що позиція католиків у Росії особливо zagrożена тому, що вони мусіли відкинути державою контрольовану православну форму християнства. Щоб поліпшити взаємини між Ватиканом і Кремлем, не було для Павла VI іншого виходу, як ціною жертв наблизитися до радянського наставлення. Так усунув він українську католицьку Церкву, тому що вона являла собою елемент заколоту у внутрішньо-політичній ситуації Союзу Соціалістичних Радянських Республік. При іменуванні єпископів у литовсько-католицькій Церкві він погодився на радянські пропозиції, хоч йому мусіло бути відоме, що іменованих призначено більше для нагляду, ніж для душпастирського литовців. Коли в травні 1972 року литовський студент спалив себе, щоб цим запротестувати проти переслідування католицької Церкви в його країні, Ватикан

74 сприйняв що трагедію так само без реакції, як крик про допомогу тамтешніх єпископів... Цією самою постановою можна пояснити мовчанку Ватикану у справі переслідування менших свангельських громад і засудження глибоко віруючих російських письменників... Майже безконечним виглядав ланцюг т. зв. акцій доброї волі Павла VI. Загальковим було тільки, чому бракувало їм притягаючої сили і вони не викликали відплати. Причина лежала в фундаментальній помилці Ватикану. Павло VI і курія довіряли прагматичному змістові радянської політики. Вони однак не добачили, що за тим стояла — свідомість посланництва у росіян... У Москві привикли думати імперіяльно і на довгу мету плянувати. З погляду Кремлю поворот ортодоксії до Риму мусів бути рівнозначним з можливим впливом Ватикану на внутрішньо-радянські умови. Щоб радикально вислімінувати цю думку, Москва знищила українську католицьку Церкву і з залопленням ствердила, що Ватикан тягнув за той самий шнурок..." (стор. 154-157).

Не можна без зворушення читати ці рядки. Віруючі люди, католики і православні, — українці, литовці, росіяни, — терплять переслідування, приносять у жертву своє власне життя, очевидно, не якійсь системі, але Всемогутньому Творцеві; це зрозуміла кеноза, змалення. Кеноза довершується в ім'я віри в Бога і вірності Христовій Церкві. Усунення української католицької Церкви, мовчанка Ватикану на переслідування і голоси про допомогу діють в ім'я наближення до радянської постави. Всі людські, тисячоліттями визнані і виправдані вартості — складаються в жертву молохові, не Богові.

Розмір статті не дозволяє зупинитися на інших питаннях, які обговорює автор. Характер його документальної праці глибокий. Не диво, що негайно, шойно на полицях книгарень з'явилося її перше видання, весь наклад був вичерпаний. Появилися рецензії в пресі, між ними в світового формату щоденній німецькій газеті *Франкфуртер Альгемайне* (22 грудня 1973, ч. 298 і 3 січня 1974, ч. 2). З заклопотанням і здивуванням рецензенти наводять цілі пасуси з документальної праці, зараховуючи її до блискучих, світового значення появ на книжковому ринку. Рецензії появилися під багатомовними наголовками: "Куди скеровується східня політика Павла VI?". "Обминути Бога?"... Одних спостерігачів ватиканської політики під кермою Павла VI буде цікавити більше політичний аспект питання, інших релігійний. Чи домовлення з Москвою — як ціль, чи вислімінування Бога на шляху до досягнення мети, — як засіб?... Це питання, які ставитиме кожний. Особливо ставитиме

ці вигання віруюча людина, ще більше ставитиме їх та віруюча людина, що серед мільйонів таких, як вона, платить ціну і несе жертву. Питання кому? Богові і вірі в Нього? А чи часом не двом, здавалося б, супротивним собі, а тим часом таким спорідненим системам?.. Це болоче припущення, але від нього тяжко звільнити себе людині, що користується Божим даром спостерігати і мислити.

Прихильна Ватиканові преса ще не спромоглася на критичну оцінку документальної праці. Зрештою, важко сподіватися спокійної оцінки, коли ватиканський голосник з *Осерваторе Романо* Alessandrini назвав твердження Райнгарда Раффальта "чистими вигадками", спростовуючи тільки "соціалістичні і прокомуністичні тенденції" папи Павла VI, про які говорить автор... Автор і передбачив таку реакцію, як уже вище згадано:

"Коли він (хроніст — І. Г.) хоче бути вільним від упередження, тоді він мусить погодитися на всебічний закид, що він є фантастом. Таким (фантастом — І. Г.) залишиться він також для Ватикану, якщо він правильно оцінив" (стор. 296; підкреслення мос — І. Г.).

Можна очікувати, що вже, навіть заки буде приступна ця стаття українському читачеві, появляться переклади обговорюваної документальної праці різними світовими мовами. Український світ ледве чи спроможеться на свій переклад.

На цьому можна б закінчити статтю, для якої надхненням була названа на початку праця, і порадити зацікавленим прочитати цілу книгу. Та не завадить при кінці додати ще кілька мотивів до написаного: українець, приналежний до католицької Церкви, який бере участь у літургічному житті своєї Церкви, на кожній Літургії почує молитву і згадування "Святішого, Вселенського Архисрея нашого, Павла Папи Римського". Аж шість разів у св. Літургії в різних відмінах згадуємо його (латинська римська Літургія згадує, мабуть, тільки один раз). Ми просимо Господа Бога, щоб пом'янув його. Літургія в кількох місцях закликає вірних, щоб молилися за нього. На Великому вході літургізанти просять Бога, щоб Він пом'янув його. Після освячення літургізанти просять Господа, щоб Він "найперше" пом'янув його. І кожен торжественну Літургію закінчуємо ще закликом: "Сотвори, Господи, многії і благії літа", йому, Святішому Вселенському Архисреві Павлу, Папі Римському...

І добре роблять вірні, що моляться, що благають Бога, щоб він — Вселенський Архисрей Павло, Папа Римський "п р а в о п р а в и в С л о в о Х р и с т о в о ї і с т и н и". Ці молитви потрібні тепер більше, ніж будь-коли в історії Церкви. Віруюча

76 людина, знаючи, хто сидить у кораблі Христової Церкви як її "кібернон"-керманія і куди прямує цей корабель, ще з більшою силою буде волати до Господа сил: "Господи, рятуй, бо погибасмо" (Мт. 8,26).

Україніям важливо познайомитися з документальною звітністю її інтерпретагора політичних ходів явних і закулісних ще її тому, що українці вірять в а б с о л ю т н у справедливість у світі. Вони хочуть бачити в світі якусь установу, де існує тільки п р а в д а . І вони пересвідчені, що на вершку Божої установи, якою є попри все Христова Церква, ця справедливість і правда мусить існувати. Тут джерело всіх розчарувань. Україніям-католикам варто пригадати, що Ватикан і курія це не Божі, а такі людські установи, що в них установах діють не ангели і не святі, а такі грішні люди.

Парафразуючи твердження автора, важливим є пам'ятати, що хоч голі вбачати у Ватикані вавилонську повію, та було б самообманом бачити в ньому перелдвір'я святого Єрусалиму.

Якщо автор ставить тривожне питання: "Де є ще сьогодні католики, які без вагання йшли б на смертну кару за свою віру?", то його відповідь потрясаючо правдива: "Тільки там, де Церква переслідувана..." Можна як певне прийняти, що таких на верхах у названій автором "Церкві прелатів" голі зі свічкою знайти. Одним суджено терпіти і вмирати, іншим торгувати і володіти. Незбагненна тасмніня Божого Промислу! Кажуть, що історичні події неповторні, а все ж такі Голгофа повторюється. Бо і Христова Церква, яка на Голгофі, у смерті і воскресінні Христа родилася, це також незбагненна тасмніня у бутті людства... Віра в абсолютну справедливість і правду веде до наївності, про яку блискуче говорить автор: "...новий папа (Павло VI — І. Г.) — поведиця зі своїми співробітниками особливо приязно, хвалив особисте досягнення і дякував за кожен прислугу. Він ставив мало завжди прецизних питань і доводив стару майстерність у вислухованні. Але він ніколи не висловлював рішень. "Ментальна резервація" — не висловлене внутрішнє застереження — було постійною формою його поведінки. В цей спосіб вже за короткий час тільки н а і в н і (підкреслення моє — І. Г.), бо також і такі є в курії, сприймали його визнання, не впадаючи в сумнів" (стор. 34-35).

Довірливість до абсолютної справедливості і правди, а у висліді наївність — оце великі небезпеки української владі. Щоб звільнитися від цих небезпек, таки конечно треба познайомитися з змістом обговорюваної праці. Познайомившись, ми зрозуміємо, що питання Помісної Української Церкви і взагалі

українського християнства це не загумінкове, вузько теригоріяльне питання. Це питання світового у суспільному, вселенського у церковному аспектах масштабу, яке непокоїть владарські системи цього минулого світу.

Тому не довірливість і наївність, а здоровий критичизм, не зневіра, а віра в духову силу рідної Церкви, не байдужість, а незламна боротьба за її права чи навіть існування мають правити в житті українського християнина. Бо, ним закінчуємо ці рядки, парафразуючи слова Райнгарда Раффальта, слава Богу, Церква є чимсь іншим, ніж те, що відбивається в дзеркалі Ватикану чи курії. Тому ми залишаємося християнами. І залишаємося віруючими людьми, православними чи католиками. Чи те все, що і як ми віруємо, є правдиве, будемо знати по нашій смерті. А тим часом схилимо голови перед старою мудрістю: "Бог пише прямо також на кривих рядках" – та перед мудрістю Євангелія: "Дух дишет, і діже хошет..."

Щоб читачеві ілюструвати думки автора, які стосуються української католицької Церкви, нижче наводимо цілий пасаж з його документальної праці в українському дослівному перекладі.

Для Йоанна ХХІІІ діалог з комуністичним світом був не метою, а лише засобом до порозуміння з православ'ям... Важлива причина для Собору, що його він скликав, лежала в намірі -- зменшити столітніми тривале напруження і спонукати православ'я до ревізії свого погляду на папську Церкву за допомогою нанерд зроблених авансів. Йоанн був переконаний, що Собор значно втратить на вартості для цілого християнства, якщо православ'я не прислало б щонайменше спостерігачів. Ці знову ж не мали б прийти тільки з Константинополя або з Атен, вони мусіли бути вислані основною кількістю православних Церков. В цьому пункті проблема стала політичною. Дев'яносто два відсотки православних християн жили в комуністичних країнах. Їхні Церкви є зв'язані з державою і не є спроможні діяти без згоди двох інстанцій - власного уряду і Московського патріархату. Однак, патріарх усіх росіян є зв'язаний настановами радянського уряду. Якщо, отже, Йоанн хотів досягнути, щоб на Соборі з'явилися православні спостерігачі зі східного б'юку, то насамперед мусіло бути досягнене узгіднення з Кремлем. А там виявляли готовість до розмов тільки тоді, коли Свята Столиця виразно відмовиться від своєї дотеперішньої

78 ангикомуністичної поєгави. Йоани, якій гакож у кожному атеїсті бачив насааперел людину, був зілний.

З другого боку, був тут Атенагорас, константинопільський патріярх, держатель снесконського престолу, шо його заснував апостол Андрей. Йому, посеред православ'я, належала почесна першість, шо її визнавала навіть Москва, як довго він її тільки тримав, але нею не користувався. Та саме не тим часом і зробив Атенагорас. У багатьох листах до Йоанна XXIII він запропонував започаткувати розмову про те, як можна було б покінчити з майже тисячолітнім церковним роздором. Така ініціатива зробила для пани неможливим, щоб виключити патріярха у питанні православних соборових спостерігачів. З другого боку, росіяни могли розцінювати римські безпосередні переговори з Атенагорасом як перебільшення його почесного примату, а слідом за ним як афронт супроти московського патріярха. Чейже вже в 1960 році в Атенах заявив шеф уряду зовнішніх справ російської Церкви архиснекоп Никодим, шо константинопільський патріярх не має ніякого права говорити від імени цілого православ'я. Гуна труднощів.

Йоани зважився на двоторову методу, шо доводило, шо "старий парох" був незвичайно зручним дипломатом. У серпні 1962 року, отже, за два місяці перед початком Собору зааранжовано зустріч у Парижі між Никодимом і уповноваженим Секретаріату для єдності християн, монсінйором Віллебрандсом — сьогодні він є кардиналом. При цьому Никодим ласкаво прийняв до відома, шо під час Собору не лііде ні до якого засудження комунізму. Це відкрило Віллебрандсові дорогу до Москви, де він перебував від 27 вересня аж до 2 жовтня, шоб усунути дальші політичні застереження проти Собору, шо мав початися 11 жовтня. Ані Віллебрандс, ані Державний секретаріат у Римі не підозрівали підступу, який саме пустили в рух росіяни, шоб увиразнити своє розуміння скалі вартостей між православ'ям, Атенагорасом і Ватиканом.

Тим часом Йоани передумував, чи запрошення для православ'я, — до якого належали і греки, — він має скеровувати загально через Атенагораса, чи вислати до кожної красвої Церкви окремо. Він вирішив — через патріярха, бо йому виглядало образливим оминути його. Атенагорас, який знав росіян, зараз запитав у Москві, чи спостерігачі пішли б до Риму, бо він не хотів діяти всупереч тамошньому рішенню. Він не отримав жодної відповіді. У цей самий час Віллебрандс вислав каблеграму з Москви до Риму, повідомляючи, шо росіяни схильні прийти при умові, шо вони отримають з Ватикану

безпосереднє запрошення. Від цього моменту можна аналізувати події вже тільки за календарем:

4 жовтня. Кардинал Беа, шеф Секретаріату для єдності християн, телеграфує до московського патріарха, що бажане безпосереднє запрошення для російських соборових спостерігачів є в дорозі у поспішному листі.

6 жовтня. Атенагорас, все ще без російської відповіді, вдруге телеграфує до Москви і просить про інформацію, чи могли б бути вислані російські спостерігачі.

7 жовтня. Відповідь росіян Атенагорасові: "Ми не маємо Вам нічого нового повідомити".

8 жовтня. Атенагорас телеграфує до кардинала Беа, що він, на своїй превеликій жаль, бачить себе неспроможним вислати спостерігачів, але він молиться за Собор. Рівночасно патріарх телеграфічно повідомляє росіян про свою відмовну відповідь Римові.

10 жовтня. У Москві Святіший Синод ухвалює - прийняти запрошення Риму.

11 жовтня. Відкриття Собору. Атенагорас оприлюднює заяву, в якій висловлює своє здивування з приводу російського кроку.

12 жовтня. Прибуття до Риму обох російських спостерігачів. Їхнє перше питання: "Чому не прийшли греки..."

Пізніше роблено в Москві спроби в'яснити справу технічними спізненнями.

Російський календар виглядав приблизно так:

6 жовтня. Надійшло телеграфічне запитання від патріарха Атенагораса.

7 жовтня. Відповідь росіян: нічого нового.

8 жовтня. Надходить телеграма кардинала Беа (надана 4 жовтня).

9 жовтня. Приходить поспішним листом запрошення кардинала Беа (надане 4 жовтня).

10 жовтня. Постанова Синоду -- прийняти запрошення.

11 жовтня. Приходить телеграма Атенагораса, в якій він повідомляє про свою відмову Римові (надана 8 жовтня).

Як би там не було, — результат точнісінько відповідав російським бажанням. На першій сесії II Ватиканського Собору православ'я було представлено тільки священниками з Радянського Союзу. Атенагорас був вилучений і упокорений. Папа Йоанн і Ватикан, однак, мусяли взяти до відома, що уряд Радянських Соціалістичних Республік не буде терпіти ніякого іншого шляху переговорів між Римом і православ'ям, як тільки

80 нлях через Москву. В цей спосіб екуменічне питання стало політичним. Так само, крім цього, через ініціативу Росії, а не Святої Столини, створилася для цілої ватиканської східньої політики основна ситуація, якій Павло VI мав пізніше принести такі великі жертви.

Найбільш погрясаюча з тих жертв дійшла до прилюдного відома шойно восени 1971 року, у час, коли радив Римській синодальній синод.

У другій частині засідань дискутовано встановлену Павлом VI тему "Справедливість і мир". Поданий ватиканській проскі містив у собі сильну протиканіталістичну тенденцію. Основний референт, архископ Альберті-і-Вальлерами з Філіппін, точно обмежився несправедливостями, яких заподіяно безвинно відсталим державам технологічно передовими націями. Синод апльодував. Тоді, з виразним незадоволенням, Синод почав шукати за кількома туманними формулюваннями, що стосувалися б мучеництва і переслідування, які Церква, на жаль, перетерпіла радше в некапіталістичній частині світу. Виразніше про це сказати -- не рекомендувалося. Бо хоч коротко перед тим ставлено Святій Столині досить значний опір у дискусії про celibat, все таки була ще надія, що папа у питанні подружжя священників піде ще на компроміс, якщо йому не перешкоджатимуть у його східній політиці. Крім цього, відкликання кардинала Міндсенті з Угорщини на початку Синоду виразно вказало на те, що Павло VI не бажав ніяких нападів на соціалістичні країни. Однак полатливність отців прийшла запізно. Бо 20 жовтня встав митрополит українців в екзилі з Канади, архископ Максим Германюк, і сказав: 'Для мене здається незвичайно несподіваним читати в робочому папері та в основному рефераті про всякі можливі форми несправедливостей - політичні, господарські і міжнародні, а не про найбільш жалюгідну для християнина несправедливість -- про переслідування Христової Церкви. В цілому документі ні разу не приходить вислів "переслідування Церкви". Не було навіть відваги покликатися на знаменитий декрет Другого Ватиканського Собору про релігійну свободу'. Тепер знав кожний, що наступить. Промовець говорив не про українців, які переселилися до Канади, а про вірних Української Церкви, що перебували в Радянському Союзі. Ця Церква є зв'язана з Римом триста п'ятдесят років. 'Всі її єпископи, сотні священників, тисячі монахів, сотні тисяч вірних, чоловіки і жінки, були оскаржувані і засуджені за їхню вірність Святій Столині. Багато з них, мучені і по-нелюдськи ув'язнені, вичерпані примусовими роботами в

концентраційних таборах, померли славною смертю як мученики. Двадцять п'ять років тому проголошено Українську Католицьку Церкву, як інституцію, нелегальною. Сьогодні так постановляє атеїстичний уряд вона більше не існує'.

Коли рік перел Римським синодом відбувалася інтронізація московського патріарха Пімена, Пімен негайно і з підкресленням заявив, що немає Української Католицької Церкви. Присутній на торжествах кардинал Віллебрандс, офіційний посланник Павла VI, мовчки прийняв до відома це твердження і також після свого повороту до Ватикану не запротестував проти цього. При тому всі учасники знали, що заява Пімена була тільки інтерпретацією радянського мислення згідно з власним бажанням: якщо вже українські католики хочуть обов'язково триматися релігії, тоді вони не сміють брати її з Риму. Бо для цього була російська інстанція – Московський патріархат.

Постава радянського уряду була проста: Союз Радянських Соціалістичних Республік — це атеїстична держава. А що однак одна, докладно не означена, частина його населення попри все тримається християнства, то воно користується ще якоюсь, якраз це допустимою, толеранцією. Релігійною формою є російське Православ'я, яке стоїть під державним контролем. Від війни територія держави поширилася. Так, Литва принесла певну римо-католицьку меншість, що створило вимогу також толерувати римо-католицьку віру, якщо тільки вона обмежувалася зберіганням латинського обряду для самої цієї меншости.

Інакше виглядала справа українців. Вони в більшості жили в Радянському Союзі, в меншості в Польщі, однак, вони мали свою народність, що не була ні російською, ні польською. 1596 року їхні списки постановили договором у Бересті Литовському вернутися до Римської Церкви. Ватикан визнав їм український обряд і екуменічну церковну конституцію, що дуже не подобалося латинському клірові в Польщі. Натомість у Росії відхід українців від православ'я був рівнозначний зі злочином супроти масштату. Бо від цього моменту українці визнавали за свого релігійного главу вже не царя, а папу. Катерина II, Микола I і Олександр II наказали криваві переслідування.

'Воно досить дивно, — так сказав мені митрополит Германюк, — що радянський режим, який все ж був реакцією на царевладдя, вкінці так само, як і воно, прийшов до висновку — знищити Українську Католицьку Церкву'.

Найважливішим у своїх наслідках привілесм, що його визнала українцям у договорі в Бересті Литовському Свята Столиця, було право обирати Верховного архієпископа, який

82 мій іменувати єпископів і скликати синоди в цілому українсько-католицькому обсязі. В його особі завжди зосереджувався опір супроти Москви. Під ним глибоким враженням різні папи підтверджували не його особливе становище. Осганьшого посяг на гідності Павло VI підком слухно підпис до рани кардинала. Верховний архієпископ Йосиф Сліпий перебув сімнадцять років у радянських в'язницях і в концентраційних таборах... Один раз він був засуджений на кару смерті, не довідавшись ніколи, чому не виконано присуду. Захолам папи Йоанна вдалося вкінці домогтися його звільнення, правда, на підставі запевнення, що він замешкає в Римі і ніколи не стане ногою на радянській державній території. Павло VI відвідав хворого Сліпийого ще в дні свого вибору, щоб тим дати вияв своєї солідарності супроти українського ісповідника. Однак вісім років пізніше, влітку 1971 року, папа поволився інакше.

Велика частина католицьких українців уже в двадцятих роках нелегально виємігрувала з Радянського Союзу. У більшості вони подалися до Канади і до США, багато до Австралії, деякі залишилися в Європі, головне в Парижі і Римі. Друга генерація цих ємігрантів у багатьох випадках доробилася майна і ним підтримувала свою стару Церкву. У цей спосіб екзильні громади українців почали всюди процвітати, і Сліпий мав широко розгалужену в світі, віддану йому ієрархію. Вона звернулася в червні 1971 року від імені своїх вірних до Павла VI з офіційним зверненням, надати Верховному архієпископові вже давно заслужену рангу патріярха. Властиво, це було питання престижу, бо на підставі Берестейського договору Сліпий уже мав те право, яке прислуговує патріярхам, тобто іменувати єпископів і скликати синоди. 7 липня Павло VI відповів українцям: 'Ми були схильні прихильно прийняти ваше прохання, але, на превеликий наш жаль, Ми прийшли до висновку, що — принаймні в даний момент — не є можливе створити український патріярхат'. Сліпий закликав своїх, щоб у покорі прийняти папське рішення.

Щоправда, на Єпископському синоді 1971 року Сліпий змінив свою тактику. Він з певністю спостеріг заклопотання отців стосовно українського питання. І тепер він їм не заощадив дилеми. Або засудити переслідування українців на радянській території, тоді обов'язковим було дистансуватися від папської східньої політики. Або вже більше не заслужувати тортур і переслідування, бо вони (тортури і переслідування) були ґрунтовані певною політикою. — Збентежена мовчанка.

Сліпий приступив до дальших чинних кроків. В останній

гидлень Синоду він заснував разом з присутніми єпископами своєї Церкви в серці старого Риму, на П'яцца делля Малонна деї Монті, першу українсько-католицьку парафію міста. На відкритті парафіяльної церкви він сказав: 'Вона уособлює в камені і душі єдність Української Церкви з Римом і папою'. На почесних місцях сиділи його три великі противники. Архископ Казаролі, 'міністер зовнішніх справ' папи, який спрямував нову східно-західну політику курії на Москву; кардинал деФюрстенберг, який уже кілька місяців тому заявив українцям: 'У вашій країні ваша Церква формально вже не існує'; кардинал Віллебранде, довголітній таємний посол Святої Столиці в комуністичних країнах і свідок заяви про неіснування, яку проголосив патріарх Пімен про Церкву Сліпого. Всіх трьох вишановано обкладжуванням, неначе б вони були митрополитами Східної Церкви.

Після Богослуження стягнуто заслону перед вітarem. Почалося свого роду засідання, на якому Сліпий сказав найгірші слова. Першим, хто з опущеною головою зник, був Казаролі. Обидва другі прелати залишилися. Фюрстенберг — блідий і роздратований. Віллебранде з виразом гідної подиву непроникливості і холоду. Цього самого вечора уконституювався в малій парафіяльній церкві власний український Синод з п'ятнадцятьма єпископами, скликати який Сліпий має договором гарантоване право; поперше, на підставі старого договору, подруге, на підставі соборового декрету, в якому Верховний архископ канонічно ставиться нарівні з патріархами. Зараз такі прошені благословення папи. Воно не надійшло. Синод заявив пошану, відданість і подив до найвищого 'понтіфекса'. Ватикан проголосив 'протисинод' за не дозволеній.

Зроблено подання про авдієнцію у папи. Жодної відповіді. Так відбувались наради на власну відповідальність і насправді можна було досягнути успіху на Римському єпископському синоді: текст у питанні справедливості випав під враженням, що його викликали українці, обережнішим, ніж відповідні пасажі Енцикліки про поступ народів, яку далеко перед тим проголосив Павло VI.

Ватикан не міг цього забути.

У листопаді 1972 року кардинал-секретар Війо переслав українським єпископам у цілому світі ним підписаний документ, що вивершувався реченням: 'Українська Церква не має жодного канонічно-правного авторитету, який стояв би понад єпископами, за винятком Святої Столиці'. Це було рівнозначне з усуненням від уряду кардинала Сліпого в його якості Верховного

84 архієпископа і рівночасно скасування самого цього уряду. Самостійний характер Української Церкви, гарантований Святою Столицею в Бересті Литовському, замінені на безпосередню залежність кожного окремого єпископа від римської курії. Услід за цим Сліпий не міг уже більше іменувати жодних єпископів, і ще більше їх спонукати до спільної дії. Натомість Ватикан міг обсаджувати вільні єпископські столиці митрополитами, які були податливі на його східно політику, бо їм бракувало досвіду Сліпого. *Одна з самобутніх (помісних) східних Церков з майже п'ятдесятьма мільйонами людей, зв'язана з Римом вірністю і мучеництвом, втратила право її обличчя; папа вірив, що вчинив правильно, а Москва досягнула своєї мети.*

Для Павла VI справа уявлялася інакше. Мучеництво католицьких українців принадало на століттями тривалий час, коли Рим мав у Росії двох ворогів - державу і православ'я. Якщо в таких умовах католик жертвував волею і життям, то його жертва була виправдана. Бо він клав своє життя за віру, яку поборювало оточення. Коли, однак, давні вороги почали нарешті готуватися до замирення з Римом, ця сама жертва стала перешкодою для свободи діяння Святої Столиці. Тим самим мусіло з'явитися, неначе Рим віддячує за вірність невдячністю. Але насправді ця непохитна вірність якраз стояла всупереч більшому мирові, заля якого вже вирушено в дорогу. У висновку: те, що ще вчора було героїзмом, сьогодні стало негідноурядкованістю. Завжди є болючим довести людей до розуміння, що час пройшов понад їхніми головами. Павло VI не хотів цього заощадити українцям. Тільки їхній вірі було дозволено бути безчасною, але не їхній поведінці.

Панському 'міністрові зовнішніх справ', архієпископові Казаролі, вкладено в Римі в уста слова: 'Якщо нам вдасться без заколоту далі розвинути цю східно політику випроловж п'ятнадцятьох років, тоді Росія буде християнською, може, навіть католицькою'. Сміялися з цього, не зауваживши, що ці слова навіть якщо вони вигадані визначали далеку мету. Могла це бути фантазія, могло не бути мислення, оперте на бажанні. А втім не можна було йому відмовити цієї обмеженої реальності, що прислужує кожній майбутності. Для Павла VI основною проблемою без сумніву було: порозуміння з Москвою. При цьому були там і церковний, і політичний компоненти, які взаємно спіліталися. Розв'язати політичну сторону завдання було можливе тільки за допомогою витривалого зближення позицій, які посідали Свята Столиця і радянський уряд у питанні

соціалістичної форми життя. Чим далі поступало це порозуміння, тим більш обґрунтовано можна було сподіватися, що радянський уряд покаже себе більш податливим також у церковних справах. Якщо нарешті вестити в рух екуменічні розмови з російським православ'ям, то тоді будуть притягнені до них також автокефальні Церкви в сателітних державах, які посередньо були залежні від Московської патріархії. З цього моменту малося б за партнера репрезентантів 92% православного християнства. Замиріння православ'я з Римом вийшло б тоді нарешті з обсягу чистої утопії. Поважні теологічні труднощі не існували. Політичне вигладження наступило б через визнання можливої симбіози між християнством і марксизмом-ленінізмом. Відкритим залишилося б тільки питання папського примату — отже, знайдення форми, за допомогою якої православні могли б визнати особливу роллю папи. Якщо, однак, дійшло б до задовільної розв'язки і цієї проблеми, то чому тоді обидві Церкви мали б залишатися відділеними... І шойно тут, у кінцевому пункті фантастичної програми виявлявся ваговитий у наслідках блуд у мисленні. Ватикан розумів майбутнє з'єднання обох Церков нарівні з поворотом православ'я до Риму. Курія під Павлом VI виявила дотепер незнаний брак історичної свідомості. Відважніший задум — усунути церковний роздор потрактовано як чисту майбутню програму. На відміну від православ'я ніхто в Римі не замислювався над минулим. Як там значення мало те, коли історія була обтяжена ворожнечею; якщо що ворожнечу усунути, тоді Рим самотужки наново відзискає для православ'я притягаючу силу як столиця християнства з Божої волі. У прегарній безтурботності не добачувано при цьому, що примат папи не був ані останньою, ані єдиною трудностю православ'я. Побіч цього історія церковного роздору вже від самого початку створила другу проблему — продовження "ідеї Риму", незалежно від ідеї 'першого Риму', який ще сьогодні виступає з претенсією, бути 'вічним містом'. Вже при кінці античної епохи ортодоксія сконцентрувалася на іншому, 'другому Римі' — на Візантії. Після її упадку постав 'третій Рим', який існує ще сьогодні. — *Москва. Вона, а не місто, яке приміщує в собі Ватикан, є також і сьогодні єдиним законним Римом так для православ'я, як і для Росії.* Процес переображення ідеї Риму є надто драматичний, щоб збудити цікавість світської людини, яка не вітає ватиканської історичної зарозумілості як якийсь поступ, але дивиться на неї зі скептицизмом, що є виправданий перед зміною у мисленні католицького кліру в теперішньому часі (стор. 130-140).

